

Erich Fromm: Čovjek za sebe

Naprijed, 1966.

Tena Martinić

Nakon druge ratne katastrofe, u vrijeme neobično zaoštrenih konfrontacija suvremenog svijeta — pitanje moralnog postupka, etičkih vrijednosti i principa postaje jedan od osnovnih imperativa naše današnjice. Još su nam svježi utisci o posljedicama koje smosnili kad se etički relativizam manifestirao u političkoj akciji. Pod krinkom vrhunaravnih, iracionalnih vrijednosti, dominirao je atavizam, razbijale su se osnovne ljudske vrijednosti i sprečavao ljudski kreativni postupak. U ime lažnih idola, koji su izmišljeni da bi se opravdala nemoć stvaranja, širila se netolerancija, razlika, a nasilje je poprimalo drastične razmjere.

Okosnica Frommova djela »Čovjek za sebe« svodi se na težnju da se otkriju osnovne ljudske vrijednosti, čovjekov moralni stav i to analizirajući osnovne etičke devijacije suvremenog svijeta. Frommova težnja nastavlja se na stare humanističke tradicije, posebno evropskog svijeta, koja je težila da afirmira ljudskost kao zasebni kvalitet, kao svijest o sebi, što znači i svijest o prirodnome čiji je ona i dio. Samo što taj dio prirodnosti nastoji — on je to jednim dijelom i postigao upravo spoznajom o vlastitom postojanju i neminovnosti smrti — da što više odredi sebe i svijet u kojem jest, izdvajajući se iz njega svojom, možemo reći, prirođenom, gotovo organski usađenom potrebom da spoznaje, čini, ostvaruje.

Fromm je do etičkog došao putem psihoanalitičkih istraživanja; potvrđuje staru istinu, koju je vjera suvremenog čovjeka u odjelite naučne postupke bila potisnula, da naš postupak mora proizlaziti iz cjelovite vizije bitka. Nemoguće je, dakle, pojedini čovjekov čin promatrati potpuno odvojeno od njegove cjelokupne ličnosti, što znači i od njegova odnosa prema životu. Fromma je upravo želja da pronađe suštine ljudskih osobnosti i postupaka dovela do etičkih principa kao i potreba da se izgradi sveobuhvatnija vizija osnovnog etičkog ideala ili da se odredi suština humanoga. Autor nastoji što više objasniti, prezentirati motivacije etičkih postupaka, no što izgrađuje vlastiti etički sistem. Njegovo bogato psihoanalitičko iskustvo bilo je čvrsta polazna tačka za analizu suvremenog moralnog stanja, osnovnih vidova moralnih postupaka i etičkih tipova, tipova ljudskih karaktera. Nama su veoma dragocjena Frommova zapažanja o moralnim stavovima suvremenog industrijskog društva, posebno njegova distinkcija tzv. autoritarne i humanističke etike. Vidljivo je da je on duboko uronjen u životne tokove, u dileme suvremene povijesti, jer njegovi teorijski zaključci izvire iz životnih tokova dvadesetog stoljeća, posebno iz otpora prema svakome vidu totalitarizma i podvrgavanju autoritetima, što će reći — prema svim pojavama gušenja autohtonosti i autonomnosti ličnosti i njenih potreba da razvije sebe i svoju suštinu.

Centralni dio Frommove knjige »Čovjek za sebe« upravo je analiza ljudske prirode i karaktera. Sintetizirajući svoja psihoanalitička istraživanja i etičke principe, Fromm je razradio osnovne tipove karaktera koji su dominirali u suvremenom društvu, te razlikuje dvije osnovne čovjekove orijentacije: produktivnu i neproduktivnu, zatim razrađuje svaku grupu, posebno

u neproduktivnoj orijentaciji i govori o četiri tipa neproduktivne orijentacije: primalačka, izrabljivačka, sakupljačka i tržišna. Ulazeći u Frommov analitički sistem, ubrzo uviđamo koliko su njegova otkrića korisna za razjašnjavanje nama bliskih povijesnih činjenica. Njegov sistem je veoma funkcionalan, na primjer, u raščlanjavanju totalitarnih sistema, zasebno, fašističkog duha, koji je izraziti društveni fenomen dvadesetog stoljeća. Naime, s jedne strane imamo razvijenu civilizaciju, oslobađanje klasnih predodžaba, nastojanja da se afirmira ličnost, a s druge strane stvaranje ograničenih mitova kojima se primitivna svijest potpuno predaje nalazeći u njima smisao, svoj životni poziv, nadoknađujući tako sivilo, besperspektivu svoje, od tehniziranog sistema, osiromašene prirode, a što su sve osnovne crte nedavne prošlosti.

U društvu materijalnog blagostanja današnjih visoko razvijenih zemalja tržište postaje osnovno mjerilo sviju aktivnosti: od proizvodnih do duhovnih. Vrijednost bilo čemu mjeri se po njegovoj momentanoj potražnji, tržišnim zahtjevima. Sredstva masovnih komunikacija uvelike omogućuju da se stvaraju kolektivne predodžbe, ujednačuju stavovi, forsira srednja linija, koja je kompromis protivurječnosti. Proširen krug sudionika u društvenom životu izrastao je u monsturnu prosječnost. Egzistirati u takvim uvjetima u stvari znači — prilagođavati se, odgovarati zakonu tržišta i imperativu osrednjosti. Fromm je u analizi tržišne orijentacije veoma blizak zaključcima D. Riesmanna (»Usamljena gomila«), naime, suvremeni čovjek u tržišnim okvirima guši svoju osobnost da bi mogao usvojiti norme koje se traže, koje momentano najviše kotiraju; samim tim potiskuje svoju iskonsku želju ili potrebu, ne može, što bi rekli egzistencijalisti, ostvariti autentičnost. Inteligencija se usredotočuje na mešetarenje, unovčenje samog sebe, pa se životni poziv više ne bira prema unutrašnjim sklonostima, već prema trenutnoj potražnji, po tome kako se pojedino zvanje, sposobnost, znanje može unovčiti. Čovjek postaje objekt, sve više se udaljuje od mogućnosti da realizira svoju ljudskost, da ostvari sebe kao subjekt, osobitost koja je izgradila svoje dimenzije, izrasle iz prirodene kreativne potencije.

Tržišna orijentacija zanimljiva je i za našu društvenu situaciju, bez obzira što još nismo dostigli stupanj visoko razvijene industrijske produkcije. I kod nas se javlja, naslućuje ta tržišna usmjerenost kao težnja pojedinca da se prilagodi skupnom raspoloženju. Tako se stvara tip koji nema izrazitih osobina, tačno određenih htijenja, izgrađenije pojmove o društvenoj akciji, već je u stanju da se brzo mijenja, adaptabilan je, može, naoko, udovoljiti svačijem zahtjevu, ne vrijeđa, ne zasijeca, tako barem izgleda, u ničiji integritet, što često znači — momentani interes. Međutim, upravo naš samoupravljački sistem može biti negacija te tržišne orijentacije jer se nužno temelji na razvijanju individualnih sposobnosti, stvaranju cjelovite, kako kaže Fromm, produktivne ličnosti. Prema tome dužnost nam je, u tom smislu upravititi sva naša nastojanja na planu očovječenja, da omogućimo svakom pojedincu da razvije svoje kreativne potencije, da ostvari sebe kako bi mogao postati ravnopravni i djelotvorni član društvene zajednice, bitno humanističke.

Frommova etička pozicija upravo je temeljena na zahtjevu da se ljudsko ostvari u svojoj specifičnosti, da pronade svoje mjesto u društvenoj organizaciji. Jer, jedino slobodna, razvijena ličnost biti će u stanju da komunicira sa okolinom, da obogaćuje svoju zajednicu i prima djelotvorne utjecaje, koji neće negirati njegovu, čovjekovu osobnost, već će biti poticaj da se još više djelotvorno ispoljuje, potvrđuje. Fromm je blizak nekim egzistencijalističkim stavovima insistirajući na integritetu ličnosti, no on proširuje tu etičku poziciju tražeći da se pojedinac što više uklopi u društvo. Aktivnost postaje osnovna vrijednost, bitna mogućnost da čovjek ostvari sebe u Marxovom značenju te riječi, a sve deformacije proizlaze upravo iz neispunjenosti temeljnih zahtjeva — realizacije individualnoga u produktivnoj djelatnosti. Fromm tako kaže da je npr. destruktivnost rezultat neživljenog života. Potisnuta ličnost, koja nije mogla normalno da se razvija, jer nije bilo uvjeta da ispolji svoju potenciju — izivljava svoju energiju u destrukciji ljudskoga u svim njegovim vidovima. Suvremene povijesne kon-

stante po Frommu su rezultat upravo potisnute, neispoljene ljudskosti, koja se deformira i postaje svoja negacija. Međutim, vjera u razum odražava i učvršćuje čovjeka u njegovu nastojanju da se prebrode zla. Vjera postaje, još više, jedan od osnovnih stimulansa, usađenost u čovjeku da ustraje na svom putu. Fromm naglašava da je povijest puna potvrda, da je čovjeka upravo održavala gotovo organski svojstvena vjera u razum, tako da su i Copernic, Kepler, Galilei i Newton bili prožeti upravo nepokolebljivom vjerom u čovjekove umne moći.

Frommova analiza zaista odiše mladenačkim zanosom i vjerom u čovjekovu kreativnost. Iako možemo zaključiti da je Frommova pozicija prilično jednoznačna, donekle opterećena psihoanalitičkom dijagnozom i terapijskim sugestijama za otklanjanje neetičnosti, neljudskosti — njegove izvrsne analize suvremene etičke situacije, te njegov zanos i povjerenje u snage čovjekovih radnih, kreativnih sposobnosti daju njegovoj knjizi posebni značaj. Frommu možemo zamjeriti što se zaustavlja na konstataciji da je produktivnost i potvrđenje ličnosti osnovni etički zahtjev i ne ulazi dublje u analizu tih značenja. Njegova etička koncepcija nema dovoljno ontološke dimenzije, ali to ne znači da je zato možemo i negirati, jer je ona sazdana na analizi suvremene čovjekove pozicije. Tom Frommovom analizom etika je obogaćena novim dimenzijama, a psihoanalitički rezultat poslužio je kao izvrstan materijal za proučavanje motivacije u moralnom ponašanju, što možemo zahvaliti uvijek svježem tražitelju Erichu Frommu.